

BURSA'NIN TARİHİ MAHALLELERİ II

HOCATAŞKIN, KURTOĞLU, MEYDANCIK, NAMAZGAH, YEŞİL

BURSA YEŞİL CAMİ PENCERE PARMAKLIKLARINDAKİ GÜMÜŞ KAKMA MOTİFLER

Yrd. Doç. Dr. Bedri YALMAN*

Erken Osmanlı mimari eserleri içinde Çelebi Sultan Mehmet dönemine kadar oldukça sade bir grafik çizen süsleme sanatı, Bursa Yeşil Camii'nde çini, taş, ahşap, kalem işi gibi tekniklerde en üst noktaya ulaşmış, seçkin süslemelere sahip bir cami ünvanını kazanmıştır.

1419 yılında Çelebi Sultan Mehmet2in başlattığı, erken ölümü nedeni ile II. Murad tarafından kısmen tamamlanan Bursa Yeşil Camii günümüze kadar yerli ve yabancı uzmanlarca yeterli sayılacak oranda araştırılmış ve çeşitli makalelere konu olmuştur.

Bir sanat abidesi olan Yeşil Camii'nin günümüze kadar kalın yağlı boya ve pas tabakaları altında saklı kalan. Türk maden sanatına yeni bir ışık tutacak olan demir pencere parmaklıklarının iç ve dış yüzeylerindeki gümüş kakma motifler, cami süsleme unsurları içinde maden süsleme tekniğinin de bulunduğunu ortaya koyması bakımından ayrı bir önem taşır.

Esasen Türk ve İslam maden sanatı konusunda yeterli sayıda incelemenin olmadığı, konu ile ilgili belgelerin azlığı bilinmektedir.

Araştırma yapan bilim adamlarına sıkıntı çektikleri bu konuda yepyeni ve zengin doküman teşkil edeceğine inandığım pencere parmaklıklarındaki gümüş kakma motiflerin en kısa sürede sanat tarihimize kazandırmak, Türk maden sanatı ile ilgilenenlere belge olarak sunmak, yapımlarında kullanılan teknikleri, motifleri araştırmak, cami mimarisi ve süsleme elemanları ile ilişkilerini incelemek çalışmalarımın esasını teşkil etmiştir.

*Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitim Bölümü

Caminin 14 altlık pencere parmaklığından doğu ve batıdakilerden birer, güneyden ikisinin bronzlardan yapıldığı altın ile kaplandığı, diğer 10 pencere parmaklıklarının ise demirden imal edildiği, lokmaların dörtgen ve üçgen yüzeyleri ile yatay ve dikey parmaklık dilimlerinin ortalarında oluşturulmuş sekizer adet çok köşeli yüzeylerde kazıma tekniği ile yapılmış yuvalara ince gümüş telden motifler kakma olarak işlenmiştir.

Kuzey cephedeki pencere parmaklıklarında 6 dikey 9 yatay hat ile bunların kesiştikleri noktalara 54 lokma ve bunların arasında 63 yatay, 60 dikey dilim bulunmaktadır. Parmaklıkların iç ve dış yüzeylerinde 108 dörtgen, 432 üçgen, 480 dikey ve 504 yatay çok köşeli çerçeveli motif işlenmiştir.

Doğu ve batı cephelerindeki demir parmaklıklar 7 dikey, 10 yatay hat ile bunların kesiştikleri 70 lokma ve arasındaki 80 yatay ve 77 dikey dilim bulunmaktadır. Parmaklıkların iç ve dış yüzeylerinde toplam 140 dörtgen, 560 üçgen, 640 yatay ve 616 dikey çok köşeli çerçeveli motif işlenmiştir.

Caminin motif işlendiği belirlenen 10 pencere parmaklığında toplam 1272 dörtgen, 5138 üçgen, 5616 dikey ve 5856 yatay çok köşeli çerçeveli olmak üzere 17882 motif işlenmiştir.

Böylesine yoğun ve zengin motiflerin yerlerinin kolay belirlenebilmesi için pencere parmaklıklarına sıra ile 1'den 14'e kadar numara, parmaklıklardaki yatay hatlara harf, dikey hatlara rakamlar verildi. Bunlardan çekilen dikey ve yatay hatların kesiştiği noktadaki lokma veya dilimlerin

belirlenmesi sağlandı. Lokmaların ön ve arka yüzlerindeki dörtgen ve üçgenlere Romen rakamları ile I'den X'a kadar, aynı şekilde dilimlerdeki, aynı şekilde dilimlerdeki çok köşeli çerçeveli alanlara I'den VIII'e kadar numaralar verildi.

P2(D) D/12-1 i örnek olarak verirsek (Şekil 1), P (Pencere), 2 (Pencere no.su), D (pencerenin dış yüzeyi), D ile 12 yatay ve dikey hatlarının kesiştiği lokmayı I de o lokma üzerindeki dörtgen çerçeveli motifi işaret etmektedir.

Parmaklıklardan paslanmalardan, sürülen yağlı boya ve sülyen tabakalarından dolayı görülmeyen motiflerin bir kısmının döküldüğü, doğa şartlarından dolayı aşınıp kaybolduğu, parmaklık onarımları sırasında hatların komple değiştirilmesi, kaynak makinası kullanılması veya lokma ile dilimlerin tavlama üzere ateşe tutulmasından dolayı motiflerden bir kısmı ateşe tutulmasından dolayı günümüze ulaşmamıştır.

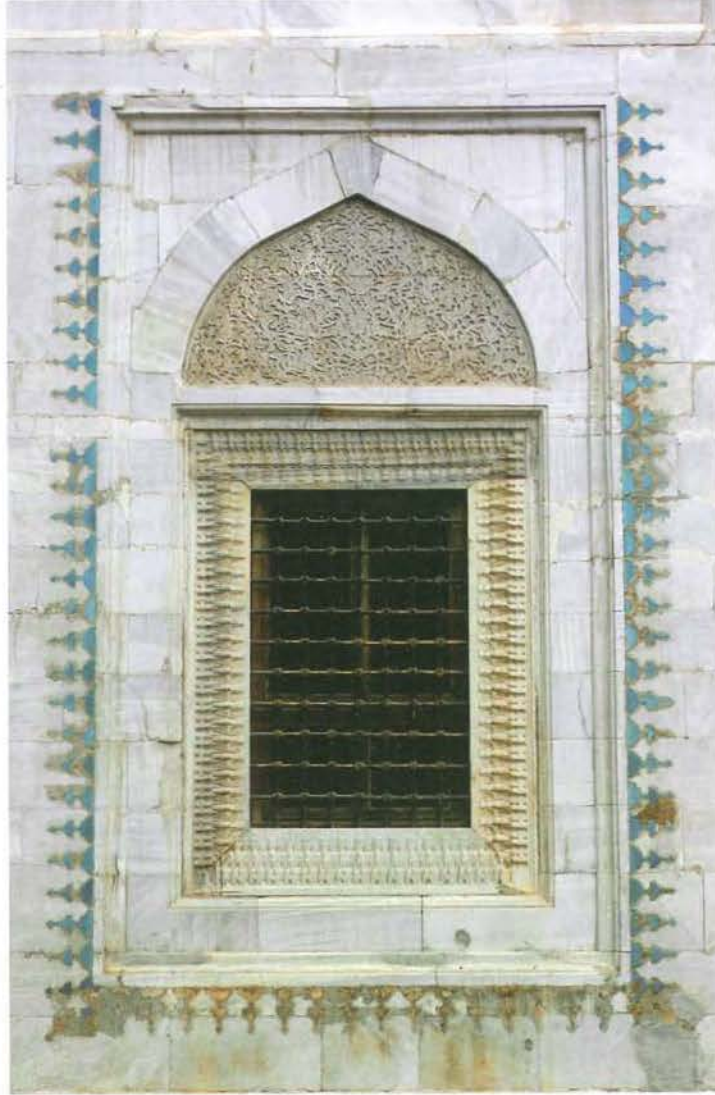
Bazı pencere parmaklıklarının bulunduğu yer ve yönleri nedeni ile bilhassa iç yüzeyleri ciddi olarak paslanmış, pullanarak dökülmüş veya en ufak bir temasta dökülmeye hazır duruma gelmiştir. Bunların gelişen teknik imkânlarla fiziki müdahaleye gereksinim duymadan motiflerini belirleme aşamasına kadar saklı tutulması öngörülmüştür.

Gümüş kakma motifler çerçevelerine göre lokmalardakiler dörtgen ve üçgen çerçeveli motifler (Şekil 1, 2, 3, 4); yatay ve dikey parmaklık dilimlerindekiler ise çok köşeli yatay çerçeveli, çok köşeli dikey çerçeveli, oval(mekik) çerçeveli olarak ayrılmaktadır.

Her lokmanın iç ve dış yüzeylerinde birer dörtgen çerçeve ile dörderden sekiz üçgen çerçeve yer almaktadır.(Resim 2).

Pencere demir parmaklıklarında lokmalar arasında kalan yatay ve dikey dilimlerin orta kısımlarında birbirini izleyen çok köşeli çerçeveli alanlar sekizer adettir.

Çerçevelerin içindeki motiflerdeki detaylar çok zengin ve işlemesi zor olanların nispeten daha geniş alanlı olan dörtgen ve üçgenler içinde tatbik edildiği (Resim 3-4); yatay ve dikey çok köşeli çerçeveli alanların dar, uzun ve az hacimli olmalarından dolayı fazla girift olmayan, düz, spiral S hatlı veya soyut motifler işlenmiş, değişik motifler yerine

Soyut motifler ve diğerleri: belirlenen motif grupları içinde değerlendirilemeyen, nitelikleri kesinlikle belli olmayan veya teknik nedenlerden dolayı deformasyona uğrayan, şekillerin oluşturduğu bezemeleri içine alan gruptur.

Karmaşık spiraller, eğriler, taramalar, sepet örgü motifleri ince ve kalın hatlı bölmeler ile şekilleri iyi belirlenemeyen Rumiler bu grubun örneklerini oluşturmaktadır.

Motifleri gümüş kakma olarak günümüze aktaran ustalar kendi beğendiği veya işlemesinde başarı gösterdiği şekilleri fazlası ile parmaklıklarda tekrarlamaktan çekinmemişlerdir.

Sanatkârlar motifleri işlerken belli bir motif dizisine veya düzenine bağlanmamışlar. Bir dörtgenin çevresindeki üçgenlere aynı motifi işleyebildikleri gibi (Şekil 1-2), üçünü aynı, birini farklı, ikişer aynı motifi (Şekil 4) veya dördünü farklı (Şekil 3) işleyebilmişlerdir.

Serbestçalışmalarını nedeniyle daha içten şevk ve duyarlılıkla, böylesine zengin motifleri oluşturmuşlardır. Son derece kısıtlı alanlarda kendi bilgi, beceri ve inanç dünyasından elde ettikleri zengin motifleri zor bir işçilik gerektirmesine rağmen gerçekleştirme başarısını ve benzerlerini binlerce kez uygulama sabrını en ufak detaylarına kadar işleyerek belgelemişlerdir.

Atölyelerde bezemeleri ile birlikte tamamladıktan sonra parçalar halinde inşa alanına getirilen parmaklıklar, teknik olarak, cami dış duvarları örülürken takılmış olmaları nedeni ile gümüş kakma motiflerin 1419 yılında yapıldığını söylemek mümkündür. Dolayısı ile camide ilk kullanılan süsleme elemanlarıdır. Bu ise diğer süsleme elemanları ile benzerlik gösteren motiflerin Yeşil Cami inşasına başlamadan önce programlanıp uygulandıklarını göstermektedir.

Parmaklıklardaki gümüş kakma motiflerini yapan ustaların birden fazla olduğu, motifleri demir üzerine kakma şeklinde aktarılması sırasında genelde özenilerek işlenilmesine karşın acemice hatalara ve motif farklılıklarına rastlanışını usta çıkar ilişkilerine bağlamak gerekir.

Belirlenen gümüş kakma motiflerin benzerlerine ülkemizde ve dış ülkelerde günümüze kadar rastlanmamıştır. Bunun ilk kez dini yapıda uygulanmış olması kompozisyon ve bezemelerin son derece zengin çeşitlilik ve etkileyici hatta büyüleyici ayrıcalıklar göstermesi Osmanlı süsleme sanatında bir dönüm noktası teşkil etmemiş olup, daha sonraki uygulamalarda geleneksel sadelik tercihi devam etmiştir.

Yeşil Cami pencere parmaklıklarında belirlenen gümüş kakma motiflerin genelde kendilerine özgü motifler olmadığı taş, çini, ahşap, kalem işi ve stuko benzemeleri ile birlikte bir disiplin ve program dâhilinde Nakkaş Ali Bin İlyas Ali'nin yönetim ve sorumluluğunda yapıldığı anlaşılmaktadır.

Yeşil Cami ve Türbesi'ndeki seçkin süslemeleri gerçekleştiren sanatkârlardan bir kısmının adlarını yazıtlarla günümüze taşınmasını sağlamaları, bizi gümüş kakma bezemelerin sanatkârının adını tespit etme ümidine sevk etti. Bir kısmı gün ışığına çıkarılamayan yazıtlar arasında, inanıyorum ki 570 yıl sonra gümüş kakma olarak işlediği motifleri tek tek açığa çıkardığımız sanatkârın adına rastlayacağız.

Bursa Muradiye Şehzade Ahmet, Şehzade Mahmut, Şirin Hatun türbelerinde, Hamzabey Kara Mustafa Paşa Türbesi'nde; Konya Mevlana Dergâhı'nda, Fatma Hatun ve Hürrem Paşa Türbesi'nde, Şerafeddin Camii'nde, Şemzi Tebrizi, İshak Paşa, Mahmud Dede ve Musallah Mezarlığı'ndaki Şeyh Sücaeddin Türbeleri'nde; Afyon Bolvadin Rüstem Paşa Camii'nde, Amasya Yakup Paşa Türbesi'nde, İstanbul Ayasofya III.Mehmet Türbesi'nde, Milli Kuveyt Milli Müzesi'ndeki Sultan Seyfettin Berkok'un yaptırdığı parmaklıkta Halep Ansariye'de Vali Özdemir ve eşine ait türbenin pencere parmaklıklarındaki baskı teknikli motiflere, ilave lokmalara ve az da olsa kazıma teknikli yazılara rastlamaktadır. Fakat bunlar gerek teknik, gerek içerik ve gerekse tipolojik olarak Yeşil Cami pencere parmaklıkları ile karşılaştırılabilecek hiçbir benzerliğe sahip değildir.

Yeşil camii'nde uygulanan gümüş kakma motiflerin çok özel ve inanılması güç bir sabır gerektiren özellikleri nedeni ile daha önce benzerlerinin yapılmadığı, bu uygulamadan sonra da tekrarlanmadıkları anlaşılmaktadır.

Günümüze kadar belirlenen pencere parmaklık motiflerine bakarak, bunların dünyada tek örnek oldukları söylenebilir.

